

A VILÁG ÉLELMISZERVÁLSÁGA, HATÁSA AZ EURÓPAI UNIÓBAN, MAGYARORSZÁGON

Baksa Adrienn¹, Vida Adrienn²

Az élelmiszerek árának drasztikus emelkedése világpolitikai és társadalmi kérdéssé vált a 2008. év folyamán. A nemzetközi mezőgazdasági piacok és élelmiszerkereskedelem 2006-os és 2007-es helyzetével, valamint az agrártermékek világpiaci kilátásaival számos nemzetközi agrárpolitikai szakértő foglalkozik. Több ismert és elismert nemzetközi intézmény, szervezet készít prognózisokat ugyanerről, mint pl.:

- FAO
- FAPRI (Élelmiszer- és Agrárpolitikai Kutatóintézet, USA)
- EU Bizottság
- OECD
- USDA (amerikai mezőgazdasági minisztérium)

Az agrárpiacok az utóbbi években nehéz alkalmazkodási perióduson estek át, melyre jelentősen hatott a világpiaci kereslet élénkülése és a nemzetközi kereskedelem bővülése. A korábbi prognózisokat sokszor megcáfolta a valóság, az előre nem látható események, folyamatok komoly befolyást gyakoroltak a piacokra.

A mezőgazdasági termékek világpiaci árát általánosságban befolyásoló tényezők:

- a makrogazdasági környezet;
- a kereslet-kínálat alakulása;
- a gazdaságpolitika folyamatos változása;
- a bioüzemanyag-felhasználás gyors növekedése, amely hatással bír
- a növényi termékek, takarmányok és élelmiszerek ára.

¹ Baksa Adrienn nemzetközi agrárpolitikai referens, szakmai tanácsadó, Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium

² Vida Adrienn Ph.D hallgató, Szent István Egyetem – Gazdaság- és Szervezéstudományi Doktori Iskola; gyakornok, Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium

Az elmúlt néhány évtizedben a világ megszokta az élelmiszerek szerényebb árait. A globális élelmiszerkosár inflációval korrigált ára három évtized alatt, egészen 2006-ig, közel a felére csökkent. Ekkortól a legtöbb mezőgazdasági termék ára gyors emelkedésnek indult olyannyira, hogy a FAO élelmiszer-árindexe 2006 januárja és 2008 januárja között több mint 60 százalékkal nőtt. A statisztikai átlag azonban sokkal erőteljesebb változásokat takart néhány terményt kiemelve:

- a búza 150 százalékkal került többe;
- míg a kukorica ára kétszeresére;
- a növényolajok közül a szója- és pálmaolaj ára közel háromszorosára drágult;
- egyes tejtermékek ára megduplázódott.

Ez azt támasztja alá, hogy 2006-tól gyökeres változás kezdődött: míg a mezőgazdasági termékek piacát korábban inkább a kínálat vezérelte, addigra 2007-2008 folyamán egyre inkább a kereslet vált meghatározóvá, mennyiségi és minőségi értelemben egyaránt.

Mi idézte elő e fordulatot? Ennek az összefüggéskörnek a vizsgálata képezi az írásmű első részét. A piaci trendváltáshoz több globális tényező együttes hatása vezethetett. Ebben jelentősége van a rendkívüli időjárásnak és klímaváltozásnak (aszály, árvíz, szököár), a népességnövekedésnek ezzel párhuzamosan a (lakossági jövedelmek emelkedéssel) a fogyasztói szokások változásának, spekulatív árutözsdei folyamatoknak, kőolajár ingadozásnak, valamint bioenergia-termelés növekvő mezőgazdasági alapanyagigényének. Az okok elemzése előtt meg kell említeni a világ gabona- és olajosmag-készleteinek megcsappanását is. Ezek szintje 2008-ra lecsökkent, a teljes élelmiszermérleg évtizedek óta nem mutatott ilyen szűkös tartalékokat. A gabonafélék globális felhasználása három esztendő alatt mintegy 80 millió tonnával (csak a kukoricáé hozzávetőleg 67 millió tonnával) nőtt, ebből körülbelül 40 millió tonnát az Egyesült Államok rohamosan bővülő (bio)etanolipara vett fel³. Az alábbiakban néhány gondolat arról, hogy mik voltak a főbb gyakorlati „mozgatórugók” a globális élelmiszerválságot kiváltó okok körül.

A világ élelmiszerválságát kiváltó főbb tényezők

A világ élelmiszerválságát több, egymással összefüggő, egymásra ható, és egymás hatását súlyosbító hatások határozhatók meg. Annak meghatározása, hogy a világ mely pontján miért és milyen mértékben érvényesülnek ezek a globális hatások,

³ Az AKI elemzése szerint a világ vezető etanolgyártója 410 millió tonnát közelítő 2007. évi gabonatermésének mintegy ötödét használta fel etanol előállítására (döntően kukoricát), kibocsátása meghaladta a 24,5 milliárd litert. (Ehhez képest a 2005. évi energiatörvény „mindössze” 17,8 milliárd liter bioüzemanyag bekeverését írta elő 2007-re.)

nagyon nehéz, az elemzések első lépéseként azonban a legfőbb ható tényezőket kell definiálni.

Súlyos csapadékhiány (szárazság) egyes földrajzi térségekben

A kedvezőtlen időjárási viszonyok számos fontos termelő és exportáló országot sújtottak, és szokatlanul gyenge termést eredményeztek. Mialatt növekedett a világban a gabonafélék felhasználása, addig a szárazság miatt kialakult terméshezam csökkenésre néhány példa: az Európai Unióban 9 százalékkal (kb. 24 millió tonna), Ausztráliában 43 százalékkal (kb. 16 millió tonna), Ukrajnában 22 százalékkal (kb. 8 millió tonna) kevesebb gabona termett 2007-ben.

Ausztráliát például három szárazság sújtotta az elmúlt hat évszak során, aminek következtében a termés 2006-ban 50%-kal esett vissza. Észak-Amerikában, Európában és Ausztráliában a gabonaellátásban bekövetkezett, időjárással összefüggő veszteség 2006-ban több mint 60 millió tonnát tett ki, amely négyszer több, mint az ezekben az országokban etanol céljára felhasznált gabona mennyiségének növekedése. A nemzetközi tartalékok minden eddiginél alacsonyabb szintje következtében a mezőgazdasági termékek árának ugrásszerű emelkedését nem lehetett a tartalékok felszabadításával ellensúlyozni. A FAO előrejelzése szerint a világ gabonataralékai 2007–2008 során várhatóan 25 éves mélypontot jelentő 405 millió tonnára csökkennek, ami a tavalyi csökkent értékhez képest további 21 millió tonnás, azaz 5%-os visszaesést jelent.

Élelmezésbiztonsági megfontolásból több gabonaexportőr országban (Ukrajna, Argentína, India, Vietnám) exportkorlátozásokat (vámok, kvóták, tilalom, exportadó) vezettek be 2007-2008-ban, ami tovább gerjesztette a világpiacon eluralkodó hiánypsichózist. A malmok, takarmánykeverők, olajüzletágban érdekeltek, exportőrök-importőrök igyekeztek előszerződni, és készleteiket hosszabb távra bebiztosítani.

A fentiekből kitűnik, hogy az élelmezésbiztonság megteremtése erős piacvédelmi intézkedéseket gerjesztett. A válság felerősödésében egyik jelentős háttér faktornak mondható a világ népesség számának növekedése. Az 1999-es statisztika szerint az emberiség 5, 978 milliárd főről 2008-as viszonylat szerint 6, 736 milliárd főre emelkedett közel tíz év alatt. A népességszám szerinti ország rangsorok az első hat hely tekintetében nem változtak.

A világ népessége

Ország	1999-ben (millió fő)	2008-ban (millió fő)
1. Kína	1 266	1 333
2. India	998	1 154
3. USA	276	304
4. Indonézia	209	238
5. Brazília	168	197
6. Pakisztán	152	174
és a többi ország
Világ összesen	5 978	6 736

Forrás: The World Factbook 2007-2008

Tágabb összefüggésben nézve a világ népességének különösen a fejlődő országokban bekövetkezett növekedése is hozzájárult az élelmiszer iránti kereslet fokozódásához.

Az éghajlatváltozásnak a mezőgazdaságban hosszútávon jelentkező, legfontosabb negatív hatásai a FAO [2007] tanulmánya alapján a következő pontokban összegezhetők:

- Az időjárás változékonyabbá, szélsőségesebbé és kiszámíthatatlanabbá válik, ezáltal megnehezíti a tervezést, csökkenti a termelés biztonságát, emellett súlyos károkat okoz.
- Egyes térségekben a tengerszint emelkedése miatt csökken a mezőgazdasági termelésben hasznosítható földterület.
- A kedvezőtlen lokális változások miatt máshol egyre több, még érintetlen, természetes növénytakaróval fedett földterületet vonnak a termelésbe.
- Csökken a biológiai sokféleség.
- Egyes térségekben kevesebb lesz az ivó- és öntözővíz.
- A tengeri halászat hozama drasztikusan visszaesik, márpedig a tenger jelenleg fontos élelmiszer- és különösen jelentős fehérjeforrás az emberiség számára.
- Egyes kártevők, növény- és állatbetegségek gyorsabban terjednek és eljutnak olyan területekre is, ahol korábban nem fordultak elő.

Fontos megjegyezni, hogy a mezőgazdaság nem csupán elszenvedője a klímaváltozásnak, hanem egyik okozója is: az üvegházhatást kiváltó gázok közül elsősorban a metán (kérődző állatok tartása), a nitrogéndioxid és – feltételezések szerint – a dinitrogénoxid (műtrágyázás) kibocsátásáért tehető felelőssé.

Mindezek tükrében a mezőgazdasági termelés és az annak alapjául szolgáló természeti erőforrások elsősorban a termőföld és a víz alapvető átértékelését kell, hogy elindítsák. A kihívást az jelenti, hogy miként lehet átállni egy új agrár- és élelmiszertermelésre. Az átállás hosszú távú folyamatában a tudomány kulcs szerepet játszik.

Az élelmiszerfogyasztási struktúra átalakulása a feltörekvő gazdaságokban

A világ legnépesebb országaiban (Kína, India, Brazília) az élelmiszerfogyasztás is számottevően megnőtt. A jólétből fakadó keresletnövekedés egyúttal a fogyasztási szokásokban is változást idézett elő. Kínában már a népesség 20%-a, mintegy 300 millió fő megengedheti magának a magasabb színvonalon való étkezést. Indiában kialakult egy 150-200 milliós, jómódú középosztály, amelynek élelmiszerfogyasztási struktúrája mind inkább a nyugat-európaihoz hasonlítható.

A vásárlóerő növekedésével a lakosság nemcsak kalóriából, hanem állati eredetű termékekből is többet fogyaszt. A hús- és tejtermékek iránti kereslet erősödésével párhuzamosan nő a gabonafélék és olajnövények kereslete, hiszen egy kilogramm élősúly-gyarapodáshoz több kilogramm takarmányra van szükség. Kínában 1985-ben az egy főre eső húsfogyasztás 20 kg volt, ez napjainkra (2008) elérte az 50 kg/főt.

A táplálkozási szokások gyors változása a globális urbanizációval (városokba történő vándorlás) is összefügg.

Ami a jövőt illeti: a globális gazdasági expanzió és a népesség folytatódó, noha lassuló (éves átlagban 1,1 százalékos körüli) növekedése nyomán tovább élénkül az élelmiszerek iránti kereslet. Az előrejelzések szerint tíz év múlva a világ lakosságának 84 százaléka a fejlődő és feltörekvő országokban, egyharmada Kínában és Indiában él majd. E két ország, de az egész távol-keleti térség egyre meghatározóbb szerepet játszik a világ gazdaságában. Nem szabad megfeledkezni a hozzánk közelebbi szovjet utódállamokról sem, amelyek gazdasági növekedését éves átlagban 5,5 százalékos körül valószínűsítik. Oroszország és a többi, energiahordozókban gazdag utódállam szintén óriási jelentőséggel bír az élelmiszer kereslet szempontjából, nem kevésbé pedig kőolaj üzletágban is.

Spekulatív (befektetői) tőke átáramlása az árupiacokra

Az elmúlt néhány esztendőben a részvénypiacok gyengélkedése, a romló reál gazdasági kilátások, a magas infláció, továbbá az amerikai jelzálogpiacról

begyűrűző krízis, és persze ezzel együtt a dollár gyengülése miatt, megnőtt a pénzügyi befektetők (nyugdíj-, fedezeti és állami alapok, bankok, multinacionális cégcsoportok) szerepe az áru piacokon. A kockázatok csökkentésére a befektetőknek jó megoldásnak tűnt és tűnik kőolajba, aranyba, alumíniumba vagy éppen kukoricába fektetni, már csak azért is, mivel a nyersanyagok többségét dollárban jegyzik. A 2007. év második felében felgyorsult e folyamat: a dollár értékvesztése és az áru piaci tőkebefektetések, a nyersanyagárak meglódulása egymást is erősítő spirál folyamatot eredményezett.

A mezőgazdasági termékek származékos piacain a határidős és opciós kereskedés volumene globális szinten több mint kétszeresére nőtt. A tavalyi év első három negyedévében 30 százalékos volt a növekedés. Szemléltetésképpen: a Chicago Board of Trade határidős kukoricapiacának forgalma 2007-ben meghaladta a 6,9 milliárd tonnát (ez a globális kukoricatermelés több mint kilencszerese), míg határidős szójapiacán 4,3 milliárd tonna terményre (ez a világ szójatermelésének több mint tizennyolcszorosa) kötöttek üzletet.

A spekulációs tőke egyre aktívabb szerepvállalását az agrártermékek világpiaci árának felhajtásában a kereslet és kínálat között mutatkozó folytonos eltérés alapozza meg. A chicagói tőzsdei szárnyalás mögött az előbbieken leírt (népesség növekedés, feltörekvő térségek fizetőképes kereslete) reálfolyamatok is meghúzódnak, melyek hosszabb távon is élénkítik a keresletet. Hasonló felhajtó erő származik a bioüzemanyagok iránti kereslet állandó erősödéséből, főképp a kukorica iránti keresletet élénkítve. A spekulációs tőke fantáziáját ezeken túlmenően a termelésbe bevonható földterület erős korlátozottsága és a harminc évre visszamenően nem tapasztalt készlet szint csökkenés is megmozgatja.

A spekulatív tőke szerepe korántsem lebecsülendő: piaci szakértők szerint a főbb mezőgazdasági termékek áremelkedése 30-40%-ban e tényezővel magyarázható.

A kőolaj világpiaci árának drasztikus emelkedése

A kőolaj világpiaci árának megugrása az elmúlt néhány évben az energiahordozó keresletének élénkülését jelzi, ami – a spekuláció mellett – a világgazdaság teljesítményének javulásával, mindenekelőtt Kína és India ipari termelésének gyors bővülésével magyarázható. A magas kőolajár persze nem csak a mezőgazdasági termelés inputköltségeinek és a termékek szállítási költségének emelkedését idézte elő, hanem – a kőolajfüggőség, mint stratégiai kérdés okán – még inkább az alternatív, megújuló energiaforrások kínálta lehetőségekre irányította a politikai döntéshozók figyelmét.

Nemzetközi kutató műhelyek azzal számolnak, hogy az ázsiai igények rohamos növekedését középtávon ellensúlyozhatják majd az alábbiak:

- Új kőolajtartalékok felfedezése;
- Új kitermelési technológiák elterjedése;

- Átállás nem kőolajalapú energiára (szén, földgáz) – főképp az ipari áramtermelésben;
- Megújuló energia (pl. szél, víz, napenergia, bioüzemanyag) terjedése, az előállítás hatékonyságának javítása;
- Energiafelhasználás hatékonyságának javulása.

Mindezek hatására a kőolaj ára visszaeshet – de a világ erős energiaéhsége valószínűleg hosszabb távon megmarad – és újra nagyobb mértékben emelkedhet 2013 után.

Bioüzemanyaggyártás

A bioüzemanyaggyártás körüli sokat vitatott és sokak által vitatott kérdéskör az elmúlt években folyamatosan foglalkoztatja a világ gazdasági szakértőit, elemzőit, de a fogyasztói társadalom egészét is. A bioüzemanyagok használata, bekeverése sok országban, országcsoportban ajánlott, előírányzott vagy kötelező.

Világviszonylatban az Amerikai Egyesült Államok és Brazília által felhasznált kukorica, manióka és cukornád (bioetanol), míg a Karibi-térség esetében a szójabab (mint legfontosabb fehérjeforrás; biodízel) hiánya és áremelkedése jelenti a legnagyobb problémát, hiszen ezek az alapanyagok a fejlődő, de a fejlett országok szegényei számára is alapvető élelmiszert jelentenek.

A bioüzemanyagok elterjedése – különösen az USA (termelésének 25%-át fordítja bioetanolra) kapacitásainak gyors növekedésére – a világpiacon 2007-ben az élelmiszerkészletek rohamos csökkenését okozta. (1. táblázat)

1. táblázat: A világ bioetanol és biodízel termelése 2007-ben

Ország	Bioetanol (mio l)	Biodízel (mio l)
Brazília	19 000	227
Kanada	1 000	97
Kína	1 840	114
India	400	45
Indonézia	0	409
Malajzia	0	330
USA	26 500	1 688
EU27	2 253	6 109
Egyéb	1 017	1 186
Összesen	52 009	10 204

Forrás: FAO, 2008

A megtermelt mennyiséggel kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy a világ mezőgazdasági művelés alatt álló területeinek alig 1%-áról betakarított alapanyag került felhasználásra, és az IFPRI becslése szerint ez az arány 2-3%-ig növekedhet 2015-ig a jelenlegi direktívákat figyelembe véve.

A bioüzemanyagok termelésének felfutása az egyik fontos, de nem túlsúlyos tényezője a világ gabonaár emelkedésének (2007-ben a világ kukorica és cukortermésének mintegy 11%-át használták fel bioetanol gyártásra; a világ növényolaj-termelésének 5-6%-át használta fel a biodízel iparág). A hatás számszerűsítése nehéz, de szakértők kalkulációi alapján 30%-ra tehető az agroüzemanyagok szerepe a növekedő élelmiszerárakban.

Ugyanakkor az EU bioüzemanyag-előállításra vonatkozó programja még olyan kezdeti stádiumban van, hogy annak érdemi hatása az élelmiszerpiacokon nem mutatható ki.

Világviszonylatban egyre inkább a második (cellulóz-alapú) és harmadik (hidrogén vagy alga-alapú) generációs bioüzemanyag kutatás-fejlesztést támogatják a döntéshozók. Ezzel összhangban az Európai Unió, beleértve Magyarországot is próbál felzárkózni e törekvések mögé; ezek a technológiák nem támasztanak keresletet az emberi és állati takarmányok iránt, mert jellemzően a növényi vagy kommunális hulladékokat hasznosítják.

Az élelmiszerválság további hatásai a világban

Az élelmiszerek megállíthatatlannak tűnő drágulása egyes térségekben, elsősorban a fejlődő országokban zavargásokhoz, politikai instabilitáshoz vezetett vagy vezethet a jövőben is. A világ mintegy 37 országában volt krízishelyzet (éhséglázadás) 2008. I. félévében a magas élelmiszerárak miatt. Az országok zöme Afrikában található, amelyet különösen érintett a válság.

Többek között például Haitin éhezők ostromoltak, Kamerunban halálos áldozatot is követelt a lázadás, Egyiptomban hadsereget is bevetették kenyérsütésre, a Fülöp-szigeteken – a szűkösség idejére - életfogytig tartó börtönbüntetéssel szankcionálják a készletek felhalmozását.

Agrárgazdasági szakértők szerint javítana a kialakult helyzeten, ha lehetővé válna, hogy a fejlődő országok is hozzájussanak a vonatkozó technológiákhoz, növényvédő szerekhez, vagy a betegségekkel szemben ellenálló vetőmagokhoz.

2. táblázat: Tápláltsági típusok, okai és a világ érintett népessége

Típus	Okok	Érintettek becsült száma
Éhező	Kalória és/vagy protein hiány	0,9 milliárd
Alultáplált gyermek	Nem megfelelő mennyiségű vagy minőségű táplálék és részleges éhezés	143 millió
Nyomelem vagy vitaminhiány	Nem megfelelő étel-összetétel, illetve nem megfelelő minőségű és mennyiségű táplálék	több, mint 2 milliárd
Túlsúlyostól a krónikus elhízottig	Egészségtelen táplálkozás, mozgásszegény életmód	1,6 milliárd túlsúlyos; 400 millió elhízott

Forrás: FAO, UNICEF, WHO; 2008 in. Braun

Világszerte megugrott az éhező és rosszul táplált emberek száma. A FAO adatai szerint egy év alatt (2007-2008) 75 millióval több, összesen 925 millió embernek nem jut elég élelem a világon (ebből kb. 150 millióra becsülik a gyermekek számát), melyért az élelmiszerárak megugrását teszik legfőképpen felelőssé. Ezen túlmenően további 1 milliárdra tehető azok száma, akiket a strukturális éhezés érint, vagyis élelmiszerükben hiányzik valamely alapvető tápanyag. (2. táblázat)

A nemzetközi élelmiszersegélyezés csekély eredményű: ahol nincs élelmiszer, ott az elosztó infrastruktúra is hiányzik, másrészt számos esetben (korrupció vagy más körülmények miatt) a rászoruló országoknak segélyként szállított élelmiszer ismét a nemzetközi piacra kerül, ezáltal piaczavaró faktorként jelentkezik.

Az áremelkedésből egyértelműen a nettó exportőr országok profitálnak (USA – kukorica, búza, szója, rizs; Argentína – kukorica, búza, szója, rizs; Brazília – kukorica, szója, rizs; Oroszország – búza; Thaiföld – rizs, manióka; Vietnám – rizs; Ausztrália). A drágulás a legszegényebb társadalmi rétegeket érinti, a legnagyobb veszteséget a nettó importőr régiók például Afrika, Indonézia, Fülöp-szigetek szenvedik el. E szegény országok esetében a háztartások átlagosan 60-80%-át fordítják élelmiszerre, 10%-át energiára. Általánosságban elmondható, hogy a válság tovább rontja a szegény rétegek táplálkozási feltételeit. A magas élelmiszerárak jelentősen csökkentik a háztartások vásárlóerejét, ami miatt kevesebbet tudnak költeni fűtésre, világításra, vízre, egészségvédelemre, oktatásra.

Az áremelkedés különösen a feldolgozott termékeket érinti, mivel ez esetben a termelési költségek növekedése halmozódik.

Az élelmiszer- és mezőgazdasági válság összetett okainak a kezelése megfelelő választ igényel. A helyzet megoldását globális-regionális-helyi szintű intézkedések biztosíthatják rövid és középtávon. Az elkövetkező években a kedvező időjárási körülmények és a növekvő mezőgazdasági termelés segíthetik a kritikus árválság legyőzését, így a készletek bizonyos fokig újra feltöltődhetnek.

A folyamatosan bővülő népesség, a növekvő élelmiszerkereslet, valamint a klímaváltozás a mezőgazdasági termelést újabb és újabb kihívások elé állítja. A legnagyobb kérdést az jelenti, hogy miként lehet átállni olyan mezőgazdasági és élelmiszertermelésre, miként lehet az élelmiszerkínálatot és árakat egyensúlyban tartó termelést ösztönözni, amely a szegénységen is javítani képes. Az átállás hosszú távú folyamatában a tudomány kulcsszerepet játszhat.

Hatások az Európai Unióban

Az elmúlt két évben (2007/2008) a mezőgazdasági termékek árának hirtelen és jelentős emelkedése az Európai Unióban is éreztette hatását.

Az áremelkedés egyidejűleg több terméket is érintett: a gabonafélék, a hús, valamint a tejtermékek ára jelentős emelkedésen ment keresztül egy év alatt. Az Unión belül 2008 márciusában az élelmiszerek árának emelkedése elérte a 7%-ot. Az európai fogyasztók számára a szárnyaló élelmiszerárak hatását súlyosbították az egyidejűleg emelkedő energiaárak is.

Az EU Bizottság elemzései azt támasztják alá, hogy a világszintű élelmiszerárakra csak kevés hatást gyakorolt a 2007/2008-as uniós bioüzemanyag-termelés, mivel az Unió gabonatermésének csak kevesebb mint 1%-át használták fel bioüzemanyagként. Az Európai Tanács 2020-ra azt a célkitűzést fogalmazta meg, hogy a szállításra fordított üzemanyagok 10%-ának kell bioüzemanyagoknak lenniük.

A termékek áremelkedése hozzájárult az élelmiszerárak növekedéséhez és az EU-n belül teljes inflációhoz. Az EU-ban a teljes infláció a 2007. augusztusi 1,9%-ról 2008 márciusára 3,8%-ra emelkedett. *Ugyanakkor azonban a fogyasztói árakban történő megjelenésüket három tényező korlátozta:*

- az euro felértékelődése;
- a mezőgazdasági alapanyagok csökkenő aránya az élelmiszerek előállítási költségeiben az energia- és munkaerőköltségekhez képest (főként a fokozott mértékű feldolgozás következtében), valamint
- az élelmiszerekre fordított kiadások alacsony hányada az átlagos háztartási kiadásokban.

A 27 tagú Unión belül jelenleg egy átlagos háztartás összes jövedelmének mintegy 14%-át költi élelmiszerre. Az élelmiszerellátó lánc versenyre épülő szerkezete –

így például a koncentráció szintje a kis- és nagykereskedelmi ágazatban – szintén hatással lehetett arra, hogy a nyersanyagárak emelkedését az egyes tagállamokban eltérő mértékben és ütemben hárították át a fogyasztókra.

Az élelmiszerárak emelkedése eltérő módon hatott az egyes tagállamokban és a tagállamokon belül az egyes társadalmi rétegekre. E különbségek az egyes tagállamok között a piaci szerkezet, a fogyasztási szokások, a jövedelemszintek és az élelmiszerre fordított háztartási kiadások terén tapasztalható különbségekhez köthetők. Míg a 15 tagú Unió tagállamaiban az élelmiszerárak emelkedése 5–7%-ot tett ki, addig az új tagállamokban sokkal magasabb volt (Bulgáriában 21,8%, Észtországban pedig 17%). Ez egybeesik a háztartások élelmiszerre fordított kiadásai arányának emelkedésével. A háztartások élelmiszerre fordított kiadásainak százalékaránya az egyesült királysági 9,06%-tól a romániai 41,87%-ig terjed.

Emellett a háztartások legszegényebb 20%-a költségvetésének sokkal nagyobb részét költi élelmiszerre: Romániában például 56,8%-át, Litvániában 43,4%-át, Bulgáriában 42%-át, Litvániában 38,2%-át, Szlovákiában 30,7%-át, Magyarországon pedig 27,2%-át. Ezen kívül a magasabb jövedelmi szinttel rendelkező országok némelyikében a legszegényebb háztartások által élelmiszerre költött hányad jelentősen meghaladja az átlagos háztartásokra jellemző arányt (Olaszországban 27%, Spanyolországban 23,8%, Szlovéniában 19,9%, Görögországban 20,2%, Cipruson 22,6%, Írországon 16,2%, Németországban pedig 14%).

Az emelkedő árak bizonyos ágazatokban eltérő mértékben ugyan, de kedveztek a gazdáknak. Míg a gabonatermelőknek hasznot hoznak a magas árak, az állattenyésztőket kedvezőtlenül érinti a takarmányárak emelkedése. A tejtermékeket előállítók és feldolgozók körében sem egyértelmű a világpiacon áruk pozitív hatása a jelenlegi kvótarendszer miatt, amely korlátok közé szorítja a termelt mennyiség növelését.

Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a mezőgazdasági árak ciklikusan ingadoznak. Az elmúlt évszázadban számos olyan időszak volt, amikor ezek az árak csúcserőket értek el. A fő kérdés az, hogy ezúttal a piacnak az árak csökkenése irányába mutató legközelebbi alkalmazkodása elegendő mértékű lesz-e ahhoz, hogy kiegyenlítse a múltbeli áremelkedéseket, avagy olyan korszak küszöbén állunk, amelyet a folyamatosan magasabb élelmiszerárak jellemeznek.

Az élelmiszerár-emelkedés rövid- és középtávú hatásainak mérséklését célzó EU-s fellépések az alábbiak:

Az árak alakulásának figyelemmel kísérése. A 2007/2008-as ártendenciák ingadozására és összetett voltára tekintettel a Bizottság alaposan figyelemmel kíséri az árak uniós belüli és világszintű alakulását egyaránt, és 2008. év végére beszámolót készít a helyzet alakulásáról.

A közös agrárpolitika (KAP) kiigazítása. A közelmúltban a KAP-on belüli piacszervezés terén számos kiigazításról született határozat az áremelkedések hatásainak mérséklése céljából. Intervenciós készleteket értékesítettek. Ezen kívül három határozott lépésre került sor közvetlenül a gabonapiacokon tapasztalható kivételesen magas árakra adott válaszul:

1. A Tanács 2007 szeptemberében úgy határozott, hogy a 2008-es évre felfüggeszti azt az előírást, hogy a gazdáknak szántóföldjük 10%-át kötelezően pihentetniük kell.
2. A Tanács 2007. december 20-án egyhangúan megállapodott arról is, hogy az adott gazdasági évre vonatkozóan – mindössze néhány kivétel mellett – felfüggeszti a gabonafélékre vonatkozó behozatali vámokat.
3. A Tanács 2008-as hatállyal határozott a tejkvóták 2%-os emeléséről is.

A leginkább elesetteket szolgáló lépések. A Bizottság beterjeszti azon program átdolgozott változatát, amely az élelmiszerellátást a leginkább elesettek számára kívánja biztosítani. A leginkább elesettek (1987-ben indult) élelmiszersegélyezési programja évente hozzávetőleg 300 millió EUR értékben nyújtott élelmiszersegélyt, amely 19 tagállam 13 millió kedvezményezettjéhez jutott el. Az EU elkötelezett az iránt, hogy a fejlesztési programokon keresztül beerősítse a legszegényebb országok élelmiszerellátásának biztosítását.

Az élelmiszerlánc működésének vizsgálata. A Bizottság munkacsoport felállítását tervezi az élelmiszerlánc működésének – beleértve az EU élelmiszer-kiskereskedelmi és elosztó ágazatai koncentrációjának és piaci szegmentációjának – megvizsgálására, és 2008 végére első helyzetjelentésének elkészítését tervezi. Ennek eredményei hozzájárulnak majd többek között a kiskereskedelmi ágazatnak az egységes piac felülvizsgálata keretében történő figyelemmel kíséréséhez is.

A spekulatív befektetések elemzése. A Bizottság gondosan figyelemmel kíséri a termékekkel kapcsolatos pénzügyi piacokon a spekulatív befektetők tevékenységét, és az ilyen tevékenységek ármozgásokra gyakorolt hatását.

A technológiai fejlesztések, a terméshozamok növelése, a termőterület bővítése segíthet a megnövekedett kereslet kielégítésében és az árnövekedés visszaszorításában. Ugyanakkor azonban még a folyamatosan kedvező éghajlati viszonyok feltételezése mellett is több tényező korlátozza azt, hogy milyen gyorsan tud majd a termelés a kereslethez felzárkózni.

Az olyan tényezők, mint a rendelkezésre álló termőföld és víz, a mezőgazdaságban felhasznált anyagok ára, a technológiai fejlődés és a beruházások szabják meg a termelékenység fokozásának határait.

Az EU tervezett intézkedései a mezőgazdasági kínálat hosszabb távú növelésére

A bio-üzemanyaggal kapcsolatos uniós politika fenntarthatóságának erősítése. További elemzések szükségesek annak megvizsgálására, hogy a megállapított

közösségi célérték (2020-ra a szállításra használt üzemanyagok terén 10% legyen a bioüzemanyagok részaránya) hogyan hat a mezőgazdasági piacok áraira és a földhasználatra.

Az előzetes számítások szerint a mezőgazdasági alapanyagból történő bioüzemanyag-előállítás (előre kalkulálható) vegyes hatásait mérsékelheti a második generációs bioüzemanyagok növekvő használata, amelyet az uniós szakpolitikák is ösztönöznek. A második generációs bioüzemanyagokat nem élelmiszernövény alapanyagokból, továbbá nemcsak kifejezetten energiatermelési célú növénytermesztéssel állítják elő, hanem újrahasznosított növényi olajokból, állati zsiradékból, az erdőre alapozott iparágak melléktermékeiből, erdészeti maradékanyagokból, szilárd hulladékból és fűfélékből.

A bioüzemanyagok fenntartható előállításának nemzetközi szintű elősegítése. A bioüzemanyagokra vonatkozó uniós szakpolitikára mindinkább a bioüzemanyagok termelését elősegítő világszintű trend részeként tekintenek. Különösen az USA folytat proaktív bioüzemanyag-politikát, de ez a jellemző Brazíliára, Indiára, Kínára és más országokra is.

Az elemzések annak kockázatát emelték ki, hogy a bioüzemanyagok iránti igényt nem a termelékenység-növelés számos lehetőségét kihasználva, hanem az élelmiszernövények kiszorításával fogják megfeleltetni. Ahhoz, hogy a lehető legkisebbre csökkentsék annak esélyét, hogy ez az Unióban bekövetkezessen, a megújuló energia-irányelvről szóló bizottsági javaslat kulcsfontosságú része a bioüzemanyag fenntarthatósági rendszer, amely az üvegházhatást okozó gázokkal, a biodiverzitással és a földhasználattal kapcsolatos hatásokat fedi le.

A program részeként rendszeresen figyelemmel fogják kísérni és jelentésekben számolnak be a gazdasági, szociális és környezeti hatások széles köréről is, köztük az élelmiszerellátás biztonságára gyakorolt kedvező vagy kedvezőtlen hatásokról. A javasolt program mind az Unióban előállított, mint pedig a behozott bioüzemanyagokra érvényes lesz, és teljes mértékben megfelel az Unió nemzetközi kereskedelmi kötelezettségvállalásainak. Azáltal, hogy ösztönzi, hogy az Unió kívüli bioüzemanyag-fogyasztók és -termelők is hasonló fenntarthatósági kritériumokat fogadjanak el, és tevékenyen elősegíti a második és harmadik generációs bioüzemanyagok világszintű fejlesztését, az Unió hozzájárulhat a bioüzemanyagok jövőbeli fejlődésének alakításához.

A mezőgazdasági kutatás és a hozzá kapcsolódó tudásgenerálás megerősítése ahhoz, hogy mind Európában, mind pedig a fejlődő országokban ösztönözni lehessen a termelékenység fenntartható növekedését, például új, nagyobb és stabilabb termés hozamú, hatékonyabb vízfelhasználású, a betegségekkel és a környezeti ártalmakkal szemben ellenállóbb és kevesebb növényvédő szert igénylő növényfajták és növénytermesztési rendszerek segítségével. A Bizottság továbbra is elősegíti a tagállamok közötti koordinációt, és a 7. kutatási keretprogramon belül lehetőségeket teremt az európai és a fejlődő országok közötti kutatási együttműködésre. Fenntartja továbbá a nemzetközi mezőgazdasági kutatási rendszer (különösen a Nemzetközi Mezőgazdasági Kutatás Tanácsadó Csoportja, a „CGIAR”) számára nyújtott jelentős támogatást, (amely

hozzávetőleg 32,5 millió EUR-t tesz ki), és kilátásba helyezi ennek megkészszerzését.

A géntechnológiával módosított szervezetek tekintetében gyakorolt nyitott, de éber politika fenntartása. A harmadik országokban tovább terjed a géntechnológiával módosított szervezetek termesztése, és nő a szójabab és a szójaliszt iránti kereslet az EU-ban is, mivel az állattenyésztési ágazat erőteljesen függ a növényi fehérje – jórészt a szójabab és az abból előállított termékek – behozatalától. Az Unióban – gyors világszintű terjedésével szemben – korlátozott a géntechnológiával módosított szervezetek termesztése mind a takarmány-, mind pedig a bioüzemanyag-előállítás terén.

A hazai élelmiszerpiac jelenlegi helyzetéről röviden

Mielőtt az élelmiszerkrízis hazai hatásainak vizsgálatának bemutatása következne, érdemes pár gondolat erejéig a hazai élelmiszerpiac jelenlegi helyzetét röviden tanulmányozni.

Az élelmiszeripar Magyarországon és az Európai Unióban egyaránt a **legfontosabb iparág** közé sorolódik egyrészt nagysága miatt, másrészt mert alapvető emberi szükségletet elégít ki.

A fejlettebb uniós tagállamokban az élelmiszeripar súlya az iparban hasonló mint Magyarországon, átlagban 15% (Hollandiában magasabb 26%). Nemzetközi összehasonlításban az EU-27 tagországai között a magyar élelmiszeripar a közepesek közé sorolható, főképp a termelési érték (Mo. 16. hely) és a foglalkoztatottak számát (9. hely) tekintve.

Az élelmiszeripar igen összetett ágazat, sokszínű termelésével, kis és nagyvállalatok széles skálájával. Vannak élelmiszeripari szakágazatok, ahol a kisvállalatok dominálnak (pl. sütő- tészta- és boripar) és vannak olyanok, amelyben csak néhány nagyvállalat (pl. cukor, dohány, növényolaj) tevékenykedik Magyarországon. A magyar élelmiszeripar EU-s összevetésben az EU-25 átlagánál koncentráltabb, de a hasonló népességű fejlett országokkal – Dánia, Hollandia – hasonlítva a koncentráció foka megegyezik.

Az élelmiszeripart és a kereskedelmet a világ minden részén, így Európában is és hazánkban is a **koncentráció**, a multinacionális vállalatok térhódítása jellemzi: valószínűsíthető, hogy a közeljövőben legfeljebb néhány tucat élelmiszeripari vállalatcsoport fog működni globális szinten néhány márkánévvel, és a termékek döntő hányada világszerte négy-öt áruházláncon keresztül jut majd el a vásárlókhöz/fogyasztókhöz.

Az élelmiszer-kiskereskedelem **globalizálódása**: mind a forgalom, mind a vállalatok száma tekintetében jellemzően a világgazdaság vezető országai (az Egyesült Államok, Németország, Franciaország, az Egyesült Királyság, Hollandia és Belgium) a fő „globalizátorok”. Míg az USA cégeinek működési területe még elsősorban az amerikai kontinens, addig az európai cégek döntően Európában

vannak jelen. Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy a célpiacok között megjelent Kína és India is.

A Nyugat- és Közép-Európában működő 30 legnagyobb élelmiszer-kiskereskedelemmel (is) foglalkozó cég a térség élelmiszer-kiskereskedelmi forgalmából mintegy 60%-kal részesedik. Magyarországon az élelmiszer-kiskereskedelem koncentrációs foka hasonló. A hipermarketek 30%-os, a diszkont üzletek 19%-os, míg a szupermarketek 11%-os részarányt mondhattak magukénak a hazai kiskereskedelmi forgalomból 2008 első félévében. Az elmúlt másfél évtizedben a hipermarketek fejlődtek a leglátványosabban: 2008 közepén már 127 ilyen egység üzemelt Magyarországon. A magyar tulajdonú üzletláncok 28%-kal részesedtek a hazai kiskereskedelmi forgalomból 2008 első félévében, ami Közép- és Kelet-Európában kiemelkedőnek számít.

A hazai élelmiszer-kiskereskedelemben a kisboltok még viszonylag jelentős szerepet játszanak, főleg a kisebb településeken, ahol egyelőre nincs alternatíva. A diszkont üzletek terjeszkedésével azonban a kisboltok száma elkerülhetetlenül csökkenhet.

Az élelmiszer-áremelkedés magyarországi hatásai

Magyarországon 2005-től – a 70-es évek óta először – az élelmiszerárak drasztikusan megemelkedtek. Az áremelkedés és az élelmiszerellátás miatti nyugtalanság fokozódása olyan reakciókat váltott ki 2008-ban, amelyek a fogyasztói magatartásban (diszkontárúk és olcsóbb üzletek választása), a kereskedői stratégiákban, valamint a szállítók-termelők-kereskedők kapcsolatrendszerében nyilvánult meg. A nagykereskedők némelyikénél már kialakult beszállítói kapcsolatokról és szerződéses feyelemről lehet beszélni, viszont a kiskereskedők, helyi felvásárlók együttműködése nem volt problémamentes.

További következmény lehet, hogy csökken a vendéglátóhelyek látogatottsága, mely a gazdasági körforgásra közvetlen hatást gyakorolhat. A kereskedők és szállítók középtávon visszafogott fogyasztói költsékre számíthatnak.

Az áruk szabad áramlásának következtében az EU csatlakozást követően nőtt a hazai piacon az import élelmiszerek szerepe, különösen a velünk csatlakozott országok olcsó élelmiszertermékek importja nőtt. A hazai fogyasztók körében növekedett – 2005 -től- az alacsony árral rendelkező élelmiszerek iránti kereslet.

A 2007-2008-as ársokk erős hatást gyakorolt a magyarországi fogyasztókra, egyrészt inflációemelkedés volt tapasztalható, másrészt reáljövedelmeink alacsony volta miatt szinte duplán érezhető kihatással járt. A fogyasztói árak 8%-kal emelkedtek, a lakosság kiadásainak közel egynegyedét képviselő élelmiszerek árnövekedése 11, 5%-os volt 2007-ben. Például a burgonya 45%-kal, a kenyér 20%-kal, a tojás 17%-kal, a tej 12%-kal drágult. Csökkent az élelmiszerek iránti kereslet 2008. I. félévében, a kereslet szerkezete várhatóan újra

a legalacsonyabb árú termékek irányába tolódik el. Ez a tény növelheti az importot, hiszen a legolcsóbb árkategóriákban jellemző leginkább a behozatal.

Hazánk 2006-tól részt vesz a legrászorultabbak megsegítésének EU-s programjában, és a végrehajtás sikerességének köszönhetően egyre nagyobb keretet kap az EU Bizottságtól. Magyarországon az EU-s jogszabályok a gabona, cukor és tejpor alapanyag feldolgozásából készült késztermékeket és azok szétosztását támogatja a program. 2007-ben 843 ezer rászoruló részesült összesen 9 millió kg élelmiszersegélyben az országban.

A nemzetközi prognózisok mindegyike azt mutatja, hogy a fejlett országok élelmiszerpiaca telítődött, többnyire belső strukturális átrendeződés zajlik. Számottevő piacbővülés csak a fejlődő régiókban, különösen Kelet-Ázsiában tapasztalható.

A magyar élelmiszeripar számára a földrajzilag elérhető és racionális szállítási költségekkel kivitelezhető Európa jelenti továbbra is az exporthatósugarat. Élelmiszerkivitelünkben elért szerény növekedés fenntartható maradhat, amennyiben sikerül a piaci munkát javítani és a marketing tevékenységet nagy mértékben erősíteni.

A világot, az Európai Uniót érintő – az előzőekben többször is megemlített - új kihívásokkal szembe kell néznie a hazai mezőgazdaságnak és az élelmiszergazdaságnak, s ebben jelentős szerepe lehet a jövőben a tudományos műhelyeknek és az újabbnál újabb kutatási eredmények felhasználásának.

Az IAMA 2009. évi Agrárgazdasági Világfóruma Budapesten

A 2007-2008-ban történt világgazdasági folyamatok továbbgondolására és megoldáskeresésre nyújthat lehetőséget az, hogy egy világszintű szövetség rendezvényének lesz házigazdája Magyarország.

A Nemzetközi Élelmiszer és Agrárgazdasági Szövetség (International Food and Agribusiness Management Association), azaz IAMA XIX. Agrárgazdasági Világfórumára és Tudományos Szimpóziumára 2009. június 20-23. között Budapesten (bővebb információ: www.ifama.org) kerül sor. A konferencia magyar szervezője az Európai Minőségügyi Szervezet Magyar Nemzeti Bizottsága (EOQ MNB), az FVM támogatásával.

Az IAMA az agrár- és élelmiszergazdaság magas szintű vezetőinek, tudósainak és kormányzati döntéshozóinak szakmai együttműködésén alapuló világszervezete, amelynek küldetése a globális élelmiszerláncokban való stratégiai gondolkodás elősegítése. Tagjai többek között: Nestlé, Coca-Cola, Pioneer, Rabobank, Syngenta, Unilever, Harvard Business School, Texas A&M University. *A konferencia megrendezése Magyarország számára kiváló lehetőség kapcsolatok építésére, üzleti tárgyalásokra, az ország és a hazai agrárgazdaság megismertetésére, az irántunk való bizalom növelésére.*

A 2009. évi Világfórum Budapesten való megrendezésével az IAMA célja, hogy tevékenységét a közép-európai országokra is kiterjessze, illetve tovább

bővítse hatókörét Kelet- és Délkelet-Európa felé. A XIX. Agrárgazdasági Világforum és Szimpózium vezértémája a „Globális kihívások – lokális válaszok” címet kapta.

A 2009. évi budapesti Agrárgazdasági Világforum szekciójának elfogadott (az IAMA nemzetközi szervezőbizottsága által) témái a következők:

- 1) Globális kihívások és lokális válaszok: trendek az élelmiszer és agrárgazdaságban;
- 2) A közép-európai országok válaszai a globális kihívásokra;
- 3) A kereskedelem hatása az értékláncre;
- 4) Regionális termékek a globális arénában;
- 5) A kormányzati politika befolyása az élelmiszer és agrárgazdaságra;
- 6) Élelmiszer termékek az egészségért és a jó közérzetért: globális és lokális fejlesztések;
- 7) A 4F (Food, Fibre, Fuel and Feed) feszültsége;
- 8) Regionális stratégiák a globális kihívásokra (összegzés).

A Fórum szekciójának az IAMA bevált gyakorlatának megfelelően felkért, magas szintű előadókkal, panelvita formájában kerülnek megrendezésre.

A neves fórum hazai szervezői mindent megtesznek annak érdekében, hogy a konferencia olyan gyakorlati és elméleti tudásanyagot gazdagítsa a szakmai közönséget, hogy valamennyivel közelebb kerüljön a világ fogyasztói társadalma a kihívások kezeléséhez és a nemzetközi összefogások erősítéséhez.

Forrásjegyzék

1. Food and Agricultural Organisation (FAO) Biofuel: Prospect, Risks and Opportunities, 2008
2. Braun, J.(2008) Food prices, Biofuels, and Climate Change. IFPRI
3. Climate change and food security: a framework document, FAO, Róma, 2008. június
4. FAO at work 2007-2008, food energy and climate
5. www.fao.org
6. Paul Roberts: The end of food, 2008
7. FAO álláspontja az emelkedő élelmiszerárakra vonatkozóan globális és európai viszonylatban, 50. Georgikon Napok, Tudományos konferencia, 2008. szeptember 25-26.

8. 2007. évi Agrárgazdasági Jelentés, FVM, www.fvm.hu,
9. Fórián Zoltán: Az élelmiszerpiac események háttere, Agrár-Európa Kft, 2008. október 16., FVM
10. AKI, Nemzetközi Agrárpiaci kilátások, 2008
11. A BIZOTTSÁG KÖZLEMÉNYE AZ EURÓPAI PARLAMENTNEK, A TANÁCSNAK, AZ EURÓPAI GAZDASÁGI ÉS SZOCIÁLIS BIZOTTSÁGNAK ÉS A RÉGIÓK BIZOTTSÁGÁNAK: Az emelkedő élelmiszerárak jelentette kihívás kezelése, Irányvonalak az uniós fellépés számára, Brüsszel, 2008. május 20.
12. A. Baksa – I. Kisérdi Pallóné – P. Molnár.: Preparations of the IAMA 19th Annual World forum and symposium Budapest, 2009. (Felkészülés az IAMA 2009. évi budapesti agrárgazdasági világfórumra és tudományos szimpóziumra.)
„Lippay János - Ormos Imre - Vas Károly” Tudományos ülészak, Élelmiszergazdaság-Árúkezelés-Logisztika szekció, Budapesti Corvinus Egyetem Élelmiszertudományi Kar, Budapest, 2007. november 7-8. 281-282 pp., ISBN 978-963-06-3350-5
13. A. Baksa – L. Vajda.: Major changes in the Hungarian agricultural economy as a result of EU-membership. *Gazdálkodás, Scientific Journal on Agricultural Economics English Special Edition*, 2008 52. évfolyam 22. számú külökiadás 2-16 pp., ISSN 0046-5518